Vilkijos krašto priešistorė

Mindaugas Bertašius
Kauno technologijos universitetas

Vilkijà – vienas iš panemunių miestelių, išsidėstęs upės šlaite, ir vienintelis iš Lietuvos miestų, pretenduojantis būti „kalnų miesteliu“. Tokį jausmą lankytojas gali patirti vaikščiodamas vingiuotomis miestelio gatvelėmis, išsiraizgiusiomis gana stačiame šlaite.

Vilkijõs istorija traukė tyrinėtojų dėmesį, tad apie ją parašyta gana nemažai (A. Makarevičius, A. Miškinis, B. Kviklys bei kiti).

Įspūdį palieka gamtinių sąlygų suformuotas ypatingas kraštovaizdis. Tai pietinis Nevėžio lygumos pakraštys, kuriame susidaręs Vilkijos moreninis kalvagūbris iš lėkštų moreninio priemolio kalvelių; kai kur jos stipriai išraižytos raguvų, tad mikrorajonui būdingas kalvotas ir raguvotas priemolingas vietovaizdis.[1] Formuojant dabartinį Vilkijos apylinkių reljefą, nemažai įtakojo Nẽmuno žemupio slėnio dalis. Čia upės slėnis gana vingiuotas su žymiais – Zapýškio ir Vilkijos – posūkiais. Taip Nemunas apjuosia minėtą kalvagūbrį.[2]

Vilkiją žinome kaip vaizdingą panemunių miestelį su turtinga istorija, taip pat Vilkija siejama su Paštuvõs žeme ir valsčiumi (Pastovie) bei šios žemės centru – Jáučakių piliakalniu.[3] Nuo 1292 m. Petro Dusburgiečio kronikoje labai dažnai minima ši žemė. Tad šio straipsnio tikslas – apžvelgti būtent šį, priešistorinį, Vilkijos laikotarpį, siejamą su teritorinio darinio (žemės) atsiradimu.

Stokojant istorinių šaltinių, pagrindiniu šaltiniu, tyrinėjant šį laikotarpį, tampa archeologinių tyrimų duomenys. Vilkijos apylinkės nėra išskirtinės Vidurio Lietuvos archeologiniame kontekste. Visa panemune nuo Kauno iki Jurbarko atrandami labai panašūs papročiai bei archeologiniai radiniai. Tai vadinamoji Centrinės, arba Vidurio, Lietuvos plokštinių kapinynų grupė.[4]

Tačiau reikia pažymėti, kad ankstyviausi žmonių veiklos pėdsakai siekia gerokai senesnius laikus. Pirmą kartą ši Nemuno slėnio dalis apgyvendinta dar paleolite (Šilẽlio, Raudóndvario stovyklavietės[5]), tuometinės stovyklavietės atrandamos slėnio šlaituose, viršutinėje terasoje. Apskritai Nemuno žemupio regione (taip yra vadinama upės dalis žemiau Kauno) seniausios vidurinio akmens amžiaus laikotarpio – mezolito (VIII–VI tūkstantmečiai iki Kr.) gyvenvietės telkiasi Kauno apylinkėse. Jos išsidėsčiusios panemuniais – nuo Palemõno (Kauno mst. d.) beveik iki Dubýsos žiočių. Vilkijos apylinkėse nurodomos šios seniausios mezolito stovyklos bei radimvietės: Brūžė, Paštuvà, Virbaliūnai, kitoje Nemuno pusėje – Kačergi̇nė (1 pav.).[6] Tai ankstyStraipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2008 02 28, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2010 12 10, pirmą kartą paskelbtas 2012 09 28 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

[1] Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija, fiziniai geografiniai rajonai*, Vilnius, 1965, p. 212.

[2] Plg. *ten pat*, p. 236.

[3] Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 416.

[4] Plg. Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1986; Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996; Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII–XII amžiais*, Kaunas, 2002.

[5] Rimantienė R. Nemuno žemupio (tarp Kauno ir Veliuonos) vėlyvojo neolito paminklai, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1985, t. 4, p. 80.

[6] Juodagalvis V. Vėlyvasis paleolitas, *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*, Vilnius, 2005, t. 1, p. 59.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

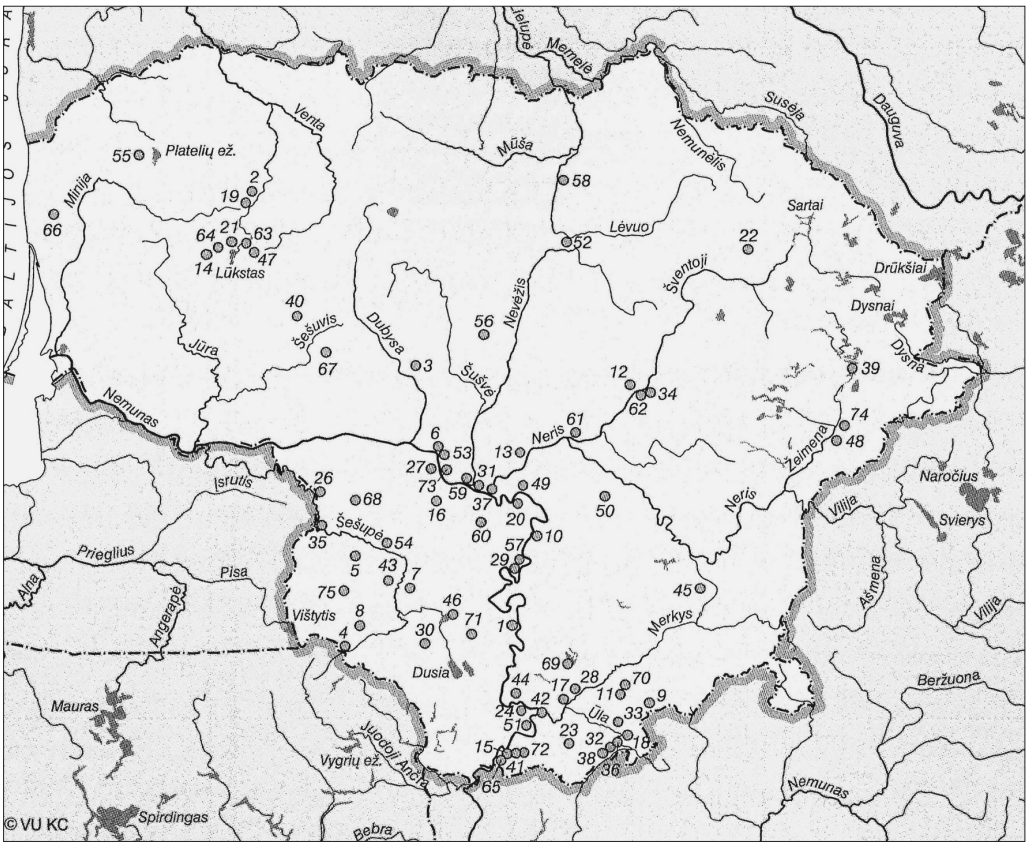

1 pav. Mezolito stovyklavietės Lietuvoje. Pagal Juodagalvis V. Ten pat, 1 pav.

vojo mezolito laikotarpio paminklai. Visose jose randama gana panaši medžiaga – plačios, šonuose bei galuose retušuotos skeltės – peiliai, kurie galėjo būti įtvirtinami kaip kaulinių ar medinių įrankių ašmenys, bei kt. dirbiniai.[7]

Kiek vėlesnę medžiagą reprezentuoja vėlyvojo neolito laikotarpio radiniai – keturkampio bei ovalaus pjūvio titnago kirveliai.[8] Šio laikotarpio gyvenvietės būta Vilkijojė, prie Kártuvių kálno.[9]

Atrodo, kad geologiniai žemės dariniai taip pat įtakojo žmonių kūrimąsi tam tikrose vietose. Vienas toks savitas arealas apibrėžiamas Nemuno žemupyje – titnago gausios pakrantės tarp Kauno ir Veliuonos.[10] Mezolite ir ankstyvajame neolite, kritus vandens lygiui, susiformavus apatinei terasai ir salpai, žmonės jau apsigyveno ir upės slėnyje. Vilkijos apylinkėse tyrinėtos kelios akmens amžiaus gyvenvietės (2 pav.). R. Rimantienė, tyrinėjusi šias gyvenvietes, nurodo, kad vėlyvojo neolito gyvenvietės buvo įsikūrusios aukščiau miestelio, ten, kur aukštos Nemuno terasos labiausiai priartėja prie dabartinės vagos, maždaug 32 m aukščiau upės lygio, III viršsalpinės terasos pakraštyje.[11] Šią terasą keliose vietose kerta siauros gilios griovos su upeliukais. Ry-

[7] *Ten pat*, p. 87, 89.
[8] Brazaitis D. Neolitas, *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis,* Vilnius, 2005, t. 1, p. 222.
[9] Makarevičius A. Vilkijos ir jos apylinkių praeities paminklai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1980, t. 10, p. 52.
[10] Rimantienė R. Nemuno žemupio (tarp Kauno ir Veliuonos) vėlyvojo neolito paminklai, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1985, t. 4, p. 80.
[11] *Ten pat*, p. 80–97.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

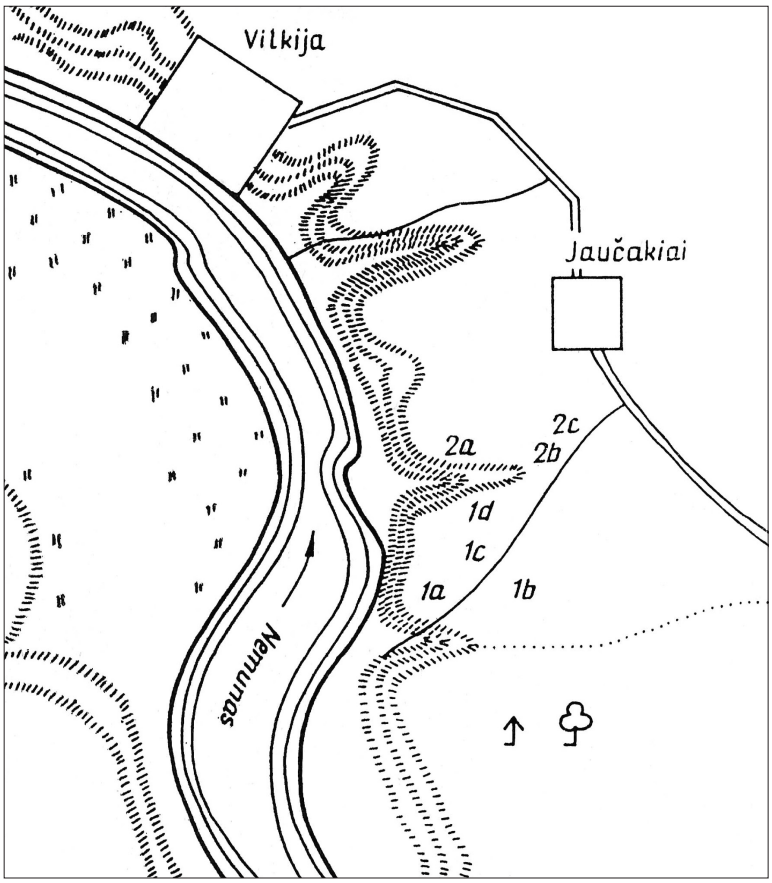

2 pav. Vėlyvojo neolito gyvenvietės Vilkijoje. Pagal Rimantienė R. Ten pat, 2 pav.

tinėje nuo upeliuko pusėje išryškėjo keturios aikštelės su radiniais (a–d), vakarinėje pusėje (upeliuko dešinėje) buvo trys aikštelės (a–c). Pirmą kartą jos buvo rastos dar 1925 m. mokytojo A. Makarevičiaus. Visų Vilkijos radimviečių medžiaga labai vienoda. Dirbiniai daryti iš vietinio, dažniausiai tamsaus skalaus titnago, kuris ypač tiko ploniems, dailiems daikteliams, smulkiam retušui. Beveik visose gyvenvietėse gyventa vieną trumpą laikotarpį, tik keliose pasitaikė nežymių vėlesnių laikotarpių pėdsakų. Didžiausios iš jų užėmė apie 50 m (Ia) ar 70 m (Ib) skersmens plotus, kitos buvo gerokai mažesnės. Radinių daugumą sudaro neretušuotos titnago skeltės, t. y. gamybos proceso metu nuo dirbinio atskelti smulkūs, vėliau nepanaudoti gabalėliai. Tačiau kai kurie dirbiniai yra išskirtiniai. Tai du itin dailaus darbo trikampiai retušuotais pakraščiais strėlių antgaliai (3:1, 2 pav.), kiti dirbiniai – siauri ietigalių ašmenėliai apdorotais pakraščiais bei galais, peiliai, pagaminti iš plačių ilgų ir tiesių skelčių, keletas gremžtukų, atsitiktiniams darbams naudotos nedidelės, tik truputį retušuotos nuoskalėlės.[12] Keramikos telikę tik mažos ir labai aptrupėjusios šukės su stambiomis grūsto granito priemaišomis molyje. Kitose gyvenvietėse, matyt, daugiau būta raginių ar medinių strėlių su įstatomais ašmenėliais galuose. Ib gyvenvietėje tokie ašmenėliai sudaro radinių daugumą. Taip pat būta grąžtų įvairaus skersmens skylėms gręžti, nemažai surinkta gremžtukų – visi nedideli, trumpi, kai kurie miniatiūriniai. Kaip nuro-

[12] *Ten pat*, p. 81, 84.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

do archeologė, tuo metu buvo dirbama daug smulkių, šiandien nebeatsekamų medžio ir kaulo darbų, kuriems reikėjo ir specialių, netipiškų formų dirbinių, daugiausia padarytų iš nuoskalų, kurių Ib gyvenvietėje surinkta gana daug.[13] Kitoms gyvenvietėms būdingi tokie pat radinių tipai.

Visos Vilkijos gyvenvietės yra panašaus laikotarpio, todėl jų inventorius papildo vienas kitą.

Nuo tada čia pastoviai gyventa žmonių. Gal tai nebuvo pastovios gyvenvietės, nes akmens amžiaus laikotarpiui būdingesnės trumpalaikės gyvenvietės, vis perkeliant jas į palankesnę gyvenimui ir veiklai aplinką. Beje, toks reiškinys būdingas ne tik seniausiam laikotarpiui. Jis žinomas netgi viduramžiais[14], tačiau archeologiniai radiniai liudija apie nenutrūkstamą žmonių veiklą. Toks sodybos, gyvenvietės ar kaimo kilnojimas, būdingas Šiaurės Europos regionams, greičiausiai buvęs ir Lietuvoje. Tai lengvai gali būti paaiškinama puikiomis komunikavimo sąlygomis – Nemunas visais laikais sudarė puikias galimybes prie jo įsikūrusiems gyventojams keliauti, mainikauti, prekiauti.[15] Upė teikė ir geras mitybos sąlygas – lengviau pasiekiamo kokybiško produkto. Salpinės upės slėnio pievos sudarė geresnes sąlygas ir gyvulininkystės plėtrai. Šios aplinkybės teikė geras sąlygas kurtis ir gyventi.

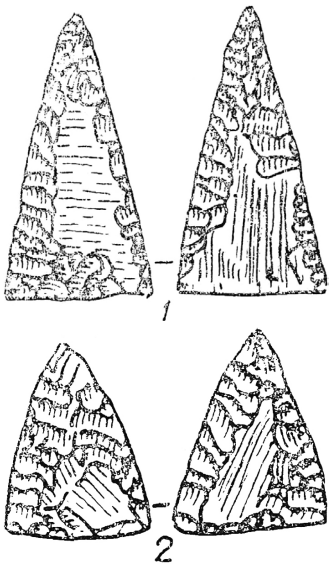

3 pav. Trikampiai strėlių antgaliai iš Vilkijos. Pagal Rimantienė R. Ten pat, 3:1, 2 pav.

Tad nors ir trūksta vėlesnės archeologinės medžiagos iš kelių tūkstantmečių laikotarpio, bet galime manyti, kad žmonės čia gyveno pastoviai.

Tyrinėjant Vilkijos priešistorę, kyla klausimas – kuo apsiriboti, kurias radimvietes aptarti, kur galėjo būti ta vieta, lėmusi Vilkijos, kaip kultūrinio ir ūkinio centro, atsiradimą? Matyt, tikslingiausia tai sieti su minėta Paštuvos žeme (XIII a. pab. P. Dusburgietis ją apibrėžia kaip *territorium*). Iš konteksto galima manyti, kad kalbama apie pilių apygardas, paprastai susidedančias iš kelių piliakalnių, gyvenviečių bei kulto vietos. Kokią teritoriją ji galėjo apimti, geriausiai rodo piliakalnių ir laidojimo paminklų – kapinynų išsidėstymas. Nemunas buvo prie jo gyvenantiems žmonėms pagrindinė jungianti ašis, tad spėjamą teritorinį vienetą sudarantys piliakalniai išsidėstę abipus upės. Sprendžiant iš padėties, tai būtų Altõniškių, Jadagónių, Mikỹtų ir Šėtijų piliakalniai kairiojoje upės pusėje bei Jáučakių ir greičiausiai Ringóvės piliakalniai dešiniojoje. Nemuno slėnyje tarp minėtų piliakalnių surasta visa grupė geležies amžiumi datuojamų kapinynų, kurių dauguma susitelkę abipus upės ties Vilkija – Kriemala, Vilkija ir Paštuva bei Mikytų, Pavilkijo kapinynai. Toks kapinynų išsidėstymas liudytų, kad čia gyvenę žmonės buvo artimai susiję su upine veikla – Nemunas visada buvo svarbus prekybos kelias, įtakojęs kartais

[13] *Ten pat*, p. 85.

[14] Plg. Jankuhn H. *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*, Poznań, 2004.

[15] Plg. Žulkus A. Kaunas tarp Rytų ir Vakarų. Nemuno kelias I–II tūkst. po Kr. pradžioje, *Vidurio Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1996, p. 89–97.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

labai tolimų ryšių užmezgimą, Nevėžis per žiemgalių kraštą jungė Prūsijos bei Kauno apylinkių gyventojus su Padauguvos žemupio lyvių centrais. Bet gana kukli piliakalnių tyrimų medžiaga apsunkina Paštuvos žemės identifikavimo klausimą. Vienintelis daugiau tyrinėtas yra Jaučakių piliakalnis. Kaip liudija istoriniai duomenys, čia būta Vilkijos pilies.[16] Piliakalnis įrengtas patogioje vietoje, jį supa gilios daubos, kur anksčiau tekėjo upeliai. Bene pirmą kartą ši vieta minima XIII a. pabaigoje, kryžiuočių puolimo apraše. P. Dusburgietis taip aprašo:

„1292 brolis Meinhardas [...] *su šimtu brolių* (o tai iš tiesų didelė to meto kariauna – M. B.) *ir galybe raitelių įsiveržė į Gaižuvos ir Paštuvos valsčius, viską čia didžiausiais gaisrais niokodamas, tiesa, į nelaisvę paėmė ir nužudė nedaug žmonių, o grobio irgi mažai išsigabeno“.*[17]

Netiesiogiai ši žinia liudija apie stiprų to meto centrą, gebėjusį organizuotai ir sutelktai pasipriešinti. Tad kyla klausimas, kur ta vieta, kur tas administracinis centras, sugebėjęs organizuoti rimtą pasipriešinimą? Juolab kad puolimai tęsėsi – 1294 m. vėl puolami abu šie valsčiai; šį kartą užpuolikai nusiaubė kraštą ir grįžo su dideliu grobiu.[18] 1316 m. brolis Henrikas su daugybe raitelių netikėtai įsiveržė į Paštuvos valsčių ir jį nusiaubė, penkis šimtus žmonių paėmė į nelaisvę.[19] Ši žinia vėl mums perteikia informaciją apie sutelktą bendruomenę ir gana tankiai apgyventą kraštą. Dar viena žinia iš XIV a. pradžios pirmą kartą tiesiai pamini Paštuvos pilį:

„1323 per rugiapjūtę 9 broliai ir 300 vyrų išjojo į Žemygalos lauką, buvusį prieš Paštuvos pilį, tačiau dėl lietingo oro lietuvių neužtiko, kuriuos tikėjosi išvysti dirbant laukuose, tepagrobė 34 arklius ir pasitraukė“.[20]

Tai taip pat įdomus faktas, kad didelis būrys ginkluotų vyrų, atrodo, net nebandė pulti Jaučakių piliakalnio pilies ar papilyje įrengtos gyvenvietės. Šiam būriui ji atrodė aiškiai per stipri ir kryžiuočiams teko pasitenkinti apylinkių apiplėšimu. Paštuvos žemė daug kartų puolama ir vėliau. Yra išlikęs išsamus Paštuvos pilies 1336 m. puolimo aprašymas.[21] Po mūšio ties priešpiliu ir tiltu per Nemuną kryžiuočiai prasiveržia pilin pro slaptą įėjimą *„per kažkokį kelmą“*, pilies seniūnas Girdavas paimamas nelaisvėn. Po šio puolimo Paštuvos kraštas ypač dažnai puldinėjamas. Pilies aprašymo kontekste atrandame įdomią žinutę apie du lietuviškus laivus, vadinamus *Promen* – keltais.[22] Tai plokščiadugnis krovininis laivas, būdingas Baltijos pietinio bei vakarinio pajūrio uostams, žinomas nuo XI a., jais gabenti žmonės, gyvuliai bei kroviniai.[23] Lietuviai tokių laivų gamybos

[16] Makarevičius A. Vilkijos senovės beieškant, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 55–63.
[17] Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 226.
[18] *Ten pat*, p. 231.
[19] *Ten pat*, p. 267.
[20] *Ten pat*, p. 277.
[21] Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius, 1999, p. 140–141.
[22] *Ten pat*, p. 141.
[23] Plg. Der Prahm, 2004. Der Prahm aus dem Hafen von Haithabu. Beiträge zu antiken und mittelalterlichen Flachbodenschiffen. Hrsg: K. Brandt, H. J. Kühn, Wachholtz Verlag, Neumünster.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

tradiciją, matyt, bus žinoję dar iki kryžiuočių pasirodymo, XI–XII amžiais, kuomet pietines ir rytines Baltijos jūros pakrantes jungė prekybos keliai. Jaučakių piliakalnio pilis patenka į XIII–XIV a. sandūros valstybinę Nemuno gynybinę sistemą, tad galima galvoti, kad joje buvo ir pastovi LDK kunigaikščiui pavaldi įgula.[24] Tuomet tampa aiškesnė ir Vilkijoje minimo Lietuvos valdovo dvaro kilmė XIV a. pabaigoje. Nuo XV a. pabaigos Gaižuva ir Paštuva priklausė naujai sukurtam Vilkijos valsčiui.

Minėtą puolimą tiesiogiai atliepia vienas pasakojimų apie Vilkijos kilmę.

„Stovėjusi Jaučakių piliakalnyje stipri pilis. Daug kartų kryžiuočiai ją puolę, bet niekaip neįstengdavę sugriauti. Nepavykę jėga laimėti, tad pasitelkta žmonių klasta. Atsiradęs išdavikas, kuris parodęs slaptą požeminį įėjimą pilin. Žuvę liepsnose gynėjai, bet nepasidavę. O kaimas, iš kurio buvo kilęs nedorasis, buvo pramintas Vilkų gūžta“.[25]

Detalesni archeologiniai tyrimai Jaučakių piliakalnio aplinkoje atlikti tik 2001–2007 m.[26] Jų metu paaiškėjo, kad prie piliakalnio iš rytų pusės buvusi didelė gyvenvietė. Manoma, kad gyvenvietė su piliakalniu užima apie 7,7 ha plotą. Dar 1960 m. piliakalnį žvalgė Lietuvos istorijos instituto ekspedicija, kuri tuomet surado iki 1 m storio kultūrinį sluoksnį, surinko daug lipdytos grublėtos keramikos, apdegusio molio gabalų, akmeninių sviedinių.[27] Vėliau gyvenvietės teritoriją perdavus sodininkų bendrijai ir leidus statyti namelius, per trisdešimt metų kultūrinis sluoksnis buvo labai suardytas, išliko tik į žemę įgilintos vietos – židiniai, ūkinės duobės, stulpavietės.[28] Židiniai – tai stačiais kraštais iki 0,7–1 m įgilintos žemės duobės, jos pripildytos juodžemio su perdegusiais akmenimis bei grublėtos keramikos šukėmis. Didelę dalį ugniavietėse surinktų kaulų sudaro kiaulės kaulai (apie 46 proc.), liudijantys to meto gyventojų plėtotą gyvulininkystę. Kultūrinis sluoksnis siekia apie 0,3–0,8 m storį, tačiau gyvenvietės centrinėje dalyje sluoksnis stipriai pažeistas – čia išlikusi tik jo apatinė apie 0,2 m storio dalis. Sluoksnyje randama brūkšniuota, grublėta, lipdyta bei žiesta keramika, yra nedidelių indelių šukių; dažnai pasitaiko apdegęs molio tinkas, geležies šlakas.[29] Labai daug randama grublėtos keramikos, tad apibendrinant galima teigti, kad čia gyventa ilgą laiką – galbūt nuo VI–VII iki XIV–XV amžių sandūros (grublėta keramika ypač būdinga laikotarpiui iki IX–X amžių, vėliau plinta žiesta keramika). Šlakas liudija apie geležies apdirbimą vietoje. Apdegusio molio trupiniai likę nuo medinių statinių, įtvirtinimų.

Ypač verti dėmesio Jaučakių piliakalnyje surasti grublėtos keramikos pa-

[24] Plg. Nikžentaitis A. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, Klaipėda, 1996.

[25] Sniečkus A. Vilkija 1426–1996 metais, Vilkija, 1996, *A. ir J. Juškų muziejus*.

[26] Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*, Vilnius, 2002, p. 60–62; Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 59–61; Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 37–39.

[27] Tautavičius A. ir kt. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1975, t. 2, p. 72.

[28] Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*, Vilnius, 2002, p. 61.

[29] Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 37.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

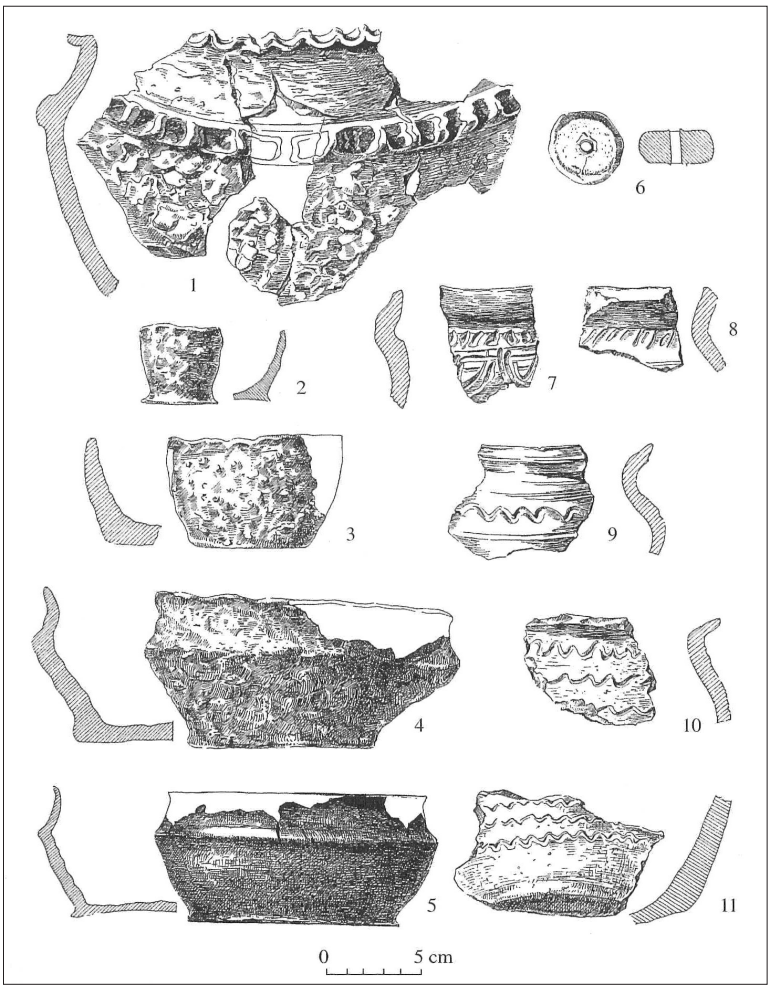

4 pav. Grublėtos keramikos puodai. Pagal Vaškelis A. Ten pat, 2005, 11:1–5 pav.

vyzdžiai (4 pav.) – dubenys, miniatiūriniai puodeliai.[30] Tai įdomi ir gana unikali medžiaga, atskleidžianti to meto gyventojų kasdienybę. Paprastai keramiką daugiau pažįstame iš kapinynų, tad Jaučakių gyvenvietės keramika pateikia iki šiol nežinomą medžiagą apie buitinę I tūkst. pabaigos–II tūkst. pradžios (VIII–XIV a.) keramiką. Vertinant gyvenvietės dydį, reikėtų pažymėti, kad tokia teritorija, kurioje kultūrinis sluoksnis randamas Jaučakiuose, liudija apie didelę tų laikų gyvenvietę. Tenka apgailestauti, kad neatsakingas požiūris didelę kultūrinę ir istorinę vertę turinčią teritoriją atiduodant kolektyvinių sodų reikmėms, lėmė vertingos medžiagos praradimą, nebeįmanoma nustatyti gyvenvietės užstatymo pobūdžio, pastatų išsidėstymo, gyvenvietę supusių įtvirtinimų. Galutinai Jaučakių gyvenvietė apleista XV a. pradžioje.

Tačiau tai ne vien piliakalnis, tai visas archeologinis–istorinis–mitologinis kompleksas. Jaučakių piliakalnis su gyvenviete yra apie 1,5 km į rytus nuo Vilkijos miestelio ir 0,5 km į pietvakarius nuo Jaučakių kaimo. Archeologinių paminklų sąraše šis piliakalnis įrašytas Jaučakių vardu, nes yra šio kaimo teritorijoje, tačiau istorija piliakalnį sieja tik su Vilkija ir senuoju Žemaitijos Paštuvos

[30] Vaškelis A. Jaučakių piliakalnio papėdės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 59–61.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

valsčiumi. Tad taip atskleidžiamas ir Vilkijos miesto rašytinės istorijos seniausias puslapis. Be piliakalnio, kompleksą sudaro alkakalnio kalva, vadinama Svirnakalniu, Vilkijos senovinė gyvenvietė, buvusi prie Ravo (Piliakalnio) upelio žiočių. Gerokai toliau Vilkijos miestelio vakariniame pakraštyje buvo II–V a. senkapis, sunaikintas dar 1926–1927 m. Tuomet į muziejų pateko keletas papuošalų.[31] Kito senkapio su griautiniais ir degintiniais kapais būta pietinėje miestelio dalyje, ant Nemuno kranto, jis nukastas tiesiant Kauno–Jurbarko plentą.[32] Sprendžiant iš kapų pobūdžio, senkapis galėtų būti datuojamas VI–XI a. laikotarpiu. Šiuos senkapius lokalizuoti sudėtinga, kadangi jie sunaikinti dar XX a. pradžioje, nepavyko nustatyti tikslesnės jų vietos ir paskutinių žvalgomųjų tyrimų metu.[33] Abu senkapiai tiesiogiai liudija kažkur netoliese buvus to meto gyvenvietę.

Kairiojoje Nemuno pusėje esantys senkapiai buvo bent iš dalies tyrinėti. Mikytų senkapis buvęs kalvelėje tarp senvagės ir Nemuno, prie jo buvusi ir gyvenvietė. Didelė jo dalis sunaikinta dar XIX–XX a. sandūroje, imant akmenis Kauno tvirtovei statyti, o vėliau – Kauno ir Vilkijos gatvėms grįsti. Yra žinoma, kad žmonės, nuo viršaus nukasę žvyrą, rasdavę daugybę žirgų kaulų su įvairiomis įkapėmis – žąslais, balnakilpėmis. 1967 m. ištirti 5 žirgų ir 4 degintiniai žmonių kapai, kapuose buvę kamanų likučiai, sagtys, žąslai, sulaužyti ginklai. Visi kapai ir gyvenvietė datuojami XI–XII a. laikotarpiu.[34] Dar didesnio kapinyno būta Pavilkijyjė. Kapinynui buvo pasirinkta neaukšta pakiluma Nemuno kairiajame krante, apie 1,5 km piečiau upės, jį supo lygumos. Remiantis tyrimų ataskaita (kapinyną 1985–1987 m. tyrinėjo A. Varnas), aiškėja, kad kapinynas ilgą laiką buvo naikinamas, jo vietoje įrengus žvyro karjerą. Netoliese pastačius fermą, čia didelėse duobėse buvo užkasami gyvuliai, verčiamos šiukšlės. Henriko Labanausko, kuris kelis metus stebėjo ir rinko ardomo kapinyno radinius, pasakojimu, kapinynas galėjo būti iki 80 × 60 m (ar net 100 × 70 m) dydžio. Karjero krašte buvo ištirti kapų likučiai – 15 žirgų kapų ir 16 degintinių žmonių kapų su įvairiais radiniais – segėmis, apyrankėmis, smeigtukais, žąslais, kamanų papuošalais, įvairiausiomis sagtimis, gintaro karoliais.[35] Greta kapinyno atrastas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, kuriame, anot darbininkų pasakojimo, aptikta iš akmenų sudėtų židinių liekanų, keramikos, tačiau ši keramika kitokia nei naujų tyrimų metu randama Jaučakių piliakalnio gyvenvietėje. Tai liudija buvus kiek skirtingą šių gyvenviečių pobūdį. Atrodo, kad tas pat kapinynas kartais nurodomas ir Nosiėdų vardu, kuris buvo atrastas plečiant statybinių medžiagų karjerą. Čia buvo aptikta degintų žmonių ir nedegintų žirgų kapų su radiniais. Manoma, kad jis užėmė net iki 200 × 220 m plotą ir buvo į pietvakarius nuo kaimo kapinių, maždaug 0,5 km į pietus nuo Nemuno kairiojo kranto.[36] Pavilkijo kapinyno tyrinėta dalis ir No-

[31] Tautavičius A. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1977, t. 3, p. 123.

[32] Makarevičius A. Vilkijos senovės beieškant, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 56.

[33] Plg. Kvizikevičius L. Žemaitijos kunigaikštystės Panemunės miestų ir miestelių raida (disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti), Vilnius, 2004, *LII*.

[34] Kuncienė O. Mikytų, Lekėčių apyl., Šakių raj., senkapio 1967 m. tyrinėjimų ataskaita, 1967, *LII rankraštynas*, bylos nr. 248; Tebelškis P. Žvalgomieji archeologijos tyrimai Šakių rajone, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*, Vilnius, 2002, p. 255.

[35] Varnas A. Pavilkijo kapinyno (Šakių raj.) 1985, 1986, 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita, 1987, *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus dienoraščių archyvas*, bylos nr. ARA 198.

[36] Dakanis B. Mažai žinomi I tūkstantmečio ir II tūkstantmečio pradžios kapinynai, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1991, t. 9, p. 20.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

siedų kapinyno vieta praktiškai sutampa, tiesiog įrengiant karjerą keliose vietose aptikta didelio naikinamo kapinyno dalis. Vertėtų atkreipti dėmesį į literatūroje minimą Nemuno vagos kitimą ir spėjamą pirminę Mikytų kapinyno vietą anuomet buvus dešinėje upės pakrantėje.[37] Žvelgiant į Pavilkijo ir Mikytų kapinynų padėtį Nemuno pakrantės reljefe, nelieka abejonių, kad šie kapinynai įrengti upės kairiajame krante, viršsalpinėje terasoje. Tą patvirtintų tiek žemės geologinė struktūra, tiek ir lygiavertė panašių kapinynų Kaune (Veršvai, Marvelė) padėtis.

Kiek daugiau duomenų turime apie Kriemalõs kapinyną, buvusį už kelių kilometrų nuo Jaučakių piliakalnio, Nemuno slėnio dešiniajame krante. Kapinynas stipriai apgriautas upės tėkmės, tačiau 1961 m. ištyrus jo liekanas, surasti II–XV a. kapai, taip pat 23 žirgų kapai, datuojami X–XII a.[38] Netoliese būta dar vieno kapinyno – Nemuno dešiniajame krante buvo Paštuvos senkapis, kurio nemažą dalį nuplovė upė.[39] Sprendžiant iš į muziejų patekusių atsitiktinių radinių, mirusieji čia (gal su pertraukomis) laidoti II–III, XIV–XVII amžiais.

Iš šios trumpos apžvalgos matome, kiek daug priešistorės laikotarpio paminklų sunyko dėl gamtos – nuplovė upė, o dar daugiau dėl žmogaus veiklos – įrengiant karjerus, kasant statybines žaliavas, tiesiant kelius. Sprendžiant iš ataskaitose aprašytų fragmentiškų dar išlikusių kapų nuotrupų, šie kapinynai slėpė didingą, sudėtingą ir įdomią krašto praeitį. Tad juo labiau skaudu, suvokiant prarastos medžiagos svarbą krašto priešistorei.

Visi Vilkijos apylinkių laidojimo paminklai – priešistorinių laikų senkapiai – skirtini Vidurio, arba Centrinės, Lietuvos etnokultūrinei sričiai.[40] Čia nuo pirmųjų amžių po Kr. ilgą laiką mirusieji laidoti nedeginti, su gana gausiomis įkapėmis – kaklo, krūtinės ir rankų papuošalais, ginklais. Būdingas šių kapinynų laidosenos bruožas yra tai, kad IV–VI a. tarp griautinių kapų palaipsniui plinta mirusiųjų kremavimo paprotys. Šis paprotys Vidurio Lietuvoje visuotinai įsitvirtina apie VI–VII a. ir išlieka iki krikščionybės plitimo – apie XIV a. vėl grįžtama prie nedegintų mirusiųjų laidojimo. Degintiniuose kapuose dalis įkapių būna apdegusios, nemaža jų dalis sąmoningai sulaužomos – kad šie daiktai amžiams liktų mirusiajam, kad juose įkūnyta simbolinė daiktų (papuošalų, ginklų, įrankių) galia nepatektų į kitų rankas.

Labai įdomus ir savitas Vidurio Lietuvai būdingas paprotys – tai žirgų kapai. Vilkijos apylinkėse buvę net keli kapinynai su tokiais kapais (Kriemala, Mikytai, Pavilkijys – 5 pav.). Dauguma šių kapų datuojama IX–XII a. Kaip ir kitur aukštaičių kapinynuose, Vilkijos apylinkių žirgų kapai randami atskiroje senkapio dalyje. Artimiausi panašumai buvo prūsų kapinynuose. Šie žirgų kapai atskleidžia kruviną ritualą, susijusį tiek su kario simbolika, tiek su bendruomeninėmis apeigomis.[41] Tokie žemaūgiai žirgai buvo skirti lengvai ginkluotų raitelių būriams, padėdavo nukeliauti didelius atstumus. Neabejotina, kad dalis šių kapų yra X–XII a. vietinio valdovo

[37] Makarevičius A. Vilkijos senovės beieškant, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 56; Makarevičius A. Vilkijos ir jos apylinkių praeities paminklai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1980, t. 10, p. 53; Miškinis A. Vilkija, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1979, p. 61, nuor. 11.

[38] Tautavičius A. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1977, t. 3, p. 56.

[39] *Ten pat*, p. 85.

[40] Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1986; Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996; Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII–XII amžiais*, Kaunas, 2002.

[41] Plačiau Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII–XII amžiais*, Kaunas, 2002, p. 169–205.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

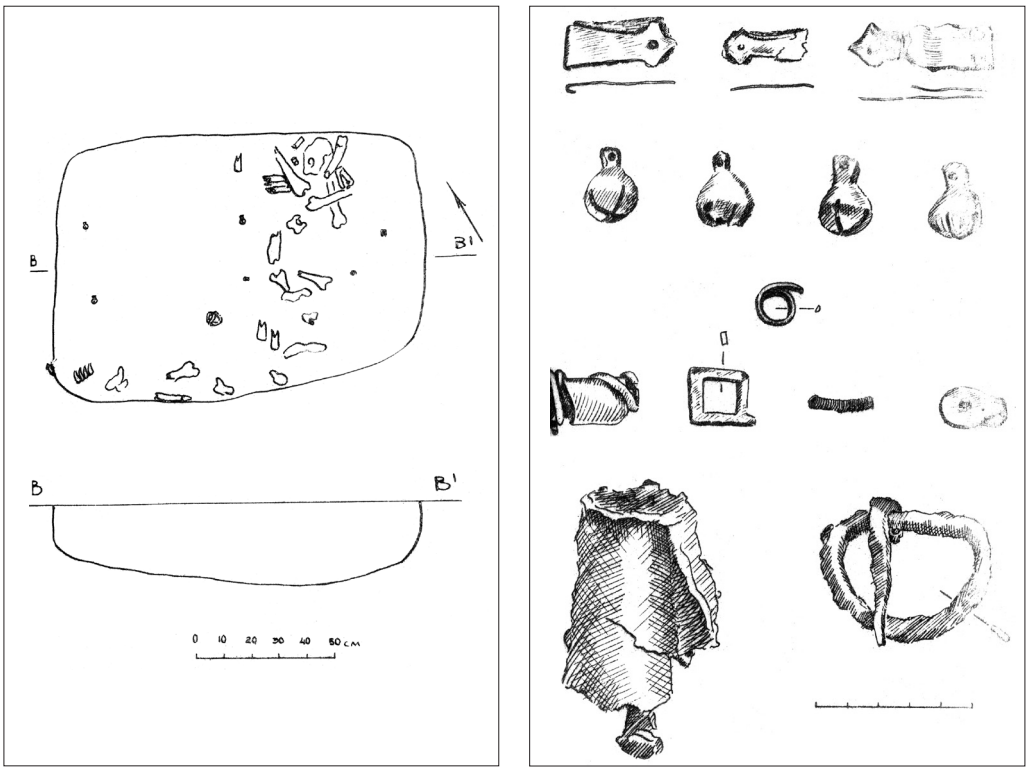

5 pav. Žirgo kapas (Pavilkijo kapinynas). Pagal Varnas A. Ten pat

kariaunos būrio liudininkai. Sprendžiant iš papročio ir įkapių panašumo, tokia kariauna pasitarnavo kuriant centralizuotą valdžią visoje Vidurio Lietuvoje. Žirgų kapai, kaip ir deginimo paprotys aukštaičių žemėse, liudija apie susiformavusį ritualą. Viešomis mirusiųjų kremavimo, žirgų aukojimo apeigomis paremtas ritualas vienijo visus Vidurio Lietuvos gyventojus, matyt, dar XI–XII a. formavęs savitas regiono kultūrines tradicijas.

Vidurio Lietuvos (taip pat ir Vilkijos apylinkių) gyventojų laidojimo papročiai liudija daug bendrų kultūros bei laidosenos bruožų su prūsais, ypač nadruviais. Visa tai atskleidžia glaudžius gyventojų ryšius tarp šių kraštų.

Turėtume atkreipti dėmesį ir į tas fragmentiškai fiksuotas gyvenvietes Mikÿtuose, Pavilkijyjè bei Jáučakiuose. Visos jos išsidėsčiusios prie pat svarbiausio Lietuvoje prekybos kelio Nemunu, kuris egzistavo tūkstantmečiais iki pat XX a. Kaip ir kitur panemunėje, taip ir čia (Kriemalojè), randama gausiai importinių žaliavų (cinko, alavo, švino, sidabro ir jų lydinių), naudotų puošnioms kamanoms gaminti. Daug kur kapuose aptinkamos geležies gargažės liudija apie ištobulintą geležies apdirbimo techniką. Apie tolimąją prekybą liudija keramikos dirbiniai – kokybiškai pagaminti XI–XIII a. charakteringi puodai, puošti štampuko ornamentu, bangelių juostomis. Jie rasti Jáučakių, Pãvilkijo, Mikytũ gyvenvietėse.

Miesto priešistorei pažinti duomenų turime nedaug. Žinoma, kad seniausia gyvenvietė buvusi tarp dviejų upelių prie Nemuno, nutolusi apie 300 m į vakarus nuo piliakalnio. A. Makarevičius nurodo čia buvus storoką kultūrinį sluoksnį su

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

apdegusiais akmenimis, keramikos šukėmis, geležies gargažėmis.[42] Tai leistų manyti, kad gyvenvietė datuotina tūkstantmečių sandūros laikotarpiu ar II tūkst. pradžia, t. y. vienalaikė su Jaučakių piliakalnio gyvenviete. Gali būti, kad tai kronikose minimas piliakalnio priešpilis. Dar viena gyvenvietė nurodoma buvus Karvošilio kairiajame griūvančiame krante. Čia randami gyvulių kaulai, geležies šlakas, žiesta keramika.[43] Šis aprašymas leidžia galvoti čia buvus XIV–XV a. sodybas.

Dabar nėra lengva lokalizuoti senosios Vilkijos vietą. Tarp Dubysos ir Nevėžio išsidėsčiusios Gaižuvos ir Paštuvos žemės visą šimtmetį buvo puldinėtos labai dažnai (1292–1381 m. Gaižuvos – 14 kartų, Paštuvos – net 22 kartus[44]). Tad nors šios apylinkės, palyginus su kitomis Lietuvos apylinkėmis, buvo ir gana tankiai apgyventos, tačiau, nuolat puldinėjant, gyventojus išsivarant į vergiją, niokojant ūkį, jos palaipsniui tuštėjo. Matyt, šie grobimo ir naikinimo antpuoliai apylinkes labai sunaikino, jų gyventojų sumažėjo, kurių dalis greičiausiai pasitraukė į nuošalesnes vietas. Tačiau iki XIV a. pabaigos vis besitęsiantys puldinėjimai liudija, kad kraštas nebuvo apleistas. Tad, be Jaučakių piliakalnio gyvenvietės, kitos netoliese, matyt, ir nebūta. Greičiausiai apylinkėse būta kelių nedidelių kaimų, tačiau tokios sodybos nepalieka ryškesnių archeologinių pėdsakų. Peržvelgus Vilkijos miestelio archeologinių tyrimų medžiagą, nerandama senesnės nei XV a. medžiagos.[45] Tad po pastarųjų metų archeologinių tyrimų Jaučakiuose bei miesto teritorijoje turime rimtesnių argumentų pagrindinę gyvenvietę sieti su Jaučakių piliakalnio gyvenviete. Čia surinkti radiniai svariai papildo Vilkijos priešistorės medžiagą. Jei ankstesnėje literatūroje kartais paabejojama, ar „*Paštuvos ir Vilkijos pilis yra ta pati*“[46], tai dabar argumentų tokiam susiejimui turime daugiau ir svaresnių.

Po kovų su Ordinu Vilkijos dvaras pradedamas minėti XV a. trečiajame dešimtmetyje, o nuo 1450 m. Vilkijoje jau veikė muitinė.[47]

Po Žalgirio mūšio ir Melno taikos, galutinai nustačius vakarines sienas su Ordinu ir kryžiuočiams Lietuvos daugiau nepuldinėjant, gyvenvietė atsikūrė galbūt arčiau didžiojo kunigaikščio dvaro panemunėje, kuris minimas 1426 ir 1430 m. Vytauto laiškuose.[48] Tuo metu ši vieta buvo labai patogi, nes Nemunu vyko gana intensyvi prekyba su Gdansku ir Karaliaučiumi, o šalia ėjo svarbus sausumos kelias iš Kauno į Jurbarką ir Klaipėdą, kuris nuo Vilkijos šakojosi dar į Ariogalą, Raseinius ir Kėdainius. Tad Nemuno pakrantėje įsikūrusi gyvenvietė sparčiau augo.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Vilkija“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Vida Girininkienė*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnis vertintas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

[42] Makarevičius A. Vilkijos ir jos apylinkių praeities paminklai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1980, t. 10, p. 52.
[43] Tautavičius A. ir kt. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1975, t. 2, p. 192.
[44] Makarevičius A. Vilkijos senovės beieškant, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 60.
[45] Plg. Kvizikevičius L. Žemaitijos kunigaikštystės Panemunės miestų ir miestelių raida (disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti), Vilnius, 2004, p. 156–157, priedai, *LII*.
[46] Miškinis A. Vilkija, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1979, p. 60.
[47] Plg. Kvizikevičius L. Žemaitijos kunigaikštystės Panemunės miestų ir miestelių raida (disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti), Vilnius, 2004, p. 110, *LII*.
[48] Miškinis A. Vilkija, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1979, p. 60–96.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainįs www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2012 09 28, internete nuolat skelbiamas nuo 2012 09 28.